

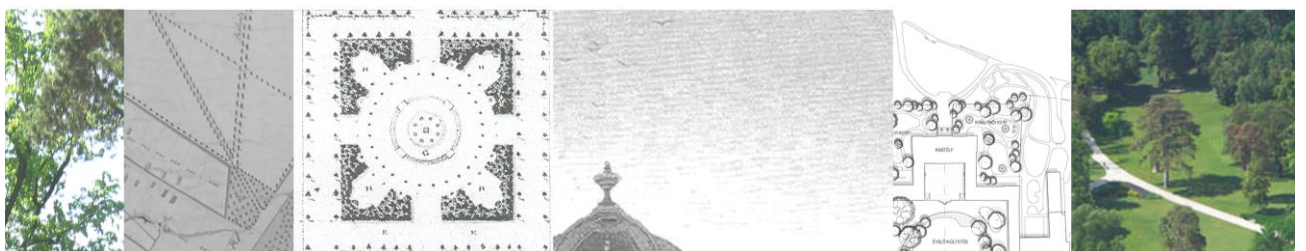
Pécsi Tudományegyetem
BREUER MARCELL DOKTORI ISKOLA
DLA Eljárás

TÉZISFÜZET

M. SZILÁGYI KINGA

TÉR és IDŐ a kertépítészeti örökségvédelemben

2014. augusztus

*A kertépítészeti alkotások élő, fejlődő, változó, múlandó és megújítható alkotások.
A kertek korát, a negyedik dimenziót, az idő múlását elsősorban a fák jelzik.
A tervezői-alkotói szándék szerint alakított kertépítészeti tér nem statikus tér –
– sem térben, sem időben.*

BEVEZETÉS

Az építészeti és a táj- ill. a kertépítészeti tér – idő dimenzió eltérő értelmezése, megélése az általános térépítészeti szempontokon túl az örökségvédelem lehetséges céljait, módszereit és eszközeit is különbözőképpen definiálják. A kertépítészeti örökségvédelem tervezési feladatai esetében a 3. és 4. dimenzió, illetve azok kölcsönhatása sajátos elméleti megközelítést igényel.

Az örökségvédelem, a történeti kertek több évszázados idő dimenziójában a napszakos vagy évszakos időbeli változás elhanyagolható időtartamot jelent, bár még az évszakos változásnak is lehet hatása a kertépítészeti terek, tájépítészeti alkotások érzékelésére, megélésére. A kertépítészeti alkotások, a kertépítészeti örökség térben és időben folyamatosan változó, élő térbeli rendszert képeznek, melyek tervezése, fenntartása és kezelése, illetve megújítása során az időtényező döntő fontosságú.

A DLA eljárás disszertációja a TÉR – IDŐ problematikát értelmezi történeti kertek, tájépítészeti alkotások és rekonstrukciós tervek esettanulmány-szerű bemutatásával.

TÉZISEK

1. tézis:

Az örökségvédelem szempontjából az építészeti tér tartamos statikusságával szemben a kertépítészeti tér folytonosan változik. A változás oka a kert, s bizonyos értelemben a táj legfőbb „építő elemét” jelentő élő növényzet időbeli fejlődése, öregedése, illetve az állomány sűrűsödése, záródása, degradációja, vagy a természetes szukcessziós folyamatok során való összetételbeli módosulása. A kertépítészeti tér tehát dinamikusan változó, adott térszerkezetében csak a mában élő alkotás.

A Firenzei Karta szerint: „a történeti kert olyan építészeti és növényi alkotás, amely történeti vagy műemléki szempontból közérdekű. Mint ilyen, műemléknek tekintendő; ...olyan építészeti alkotás, amelynek anyaga növényi, tehát élő, s mint ilyen: pusztuló és megújítható.” A definícióból azonban hiányzik az élő rendszerekre jellemző folyamat: a változás nem csak pusztulás, nem csak degradáció, hanem fejlődés, növekedés, terjeszkedés is. A történeti kertek több évszázados idő dimenziójában a változás iránya és jellege különböző lehet a fejlődéstől, a besűrűsödésen át az állomány-degradációig.

2. tézis: *Architektonikus típusú történeti kert, hazánkban jellemzően barokk vagy rokokó kert megújítása során a feszes térszerkezet, az épített karakterű kerti térformák megőrzése, megújítása elsődleges fontosságú, ezért itt általában egységes és egyszerű rekonstrukcióra van szükség. Az ütemezett, szakaszolt újratelepítés nem ad homogén növényi kompozíciót. A rekonstrukciót a faiskolai növényanyag időben való előkészítésével lehet eredményesen végezni, tekintettel a kívánatos homogén, egységes megjelenésre. Nagy mennyiségű, azonos taxont tartalmazó faiskolai anyag előnevelése 10-12 éves előkészítési periódust jelent.*

Architektonikus típusú kertekben a fenntartás a tervezett kerti térstruktúra állandósítását szolgálja, a növényt valóságosan is építőanyagnak tekintve. A metszéssel, nyírással, mesterséges korona-alakítással létrehozott élő

építészeti térfalak és tömegek az évek, évtizedek során a leg gondosabb fenntartás mellett is folyamatosan módosítják a térarányokat. A kertépítészeti kompozíció feszessége megköveteli a rendszeres megújítást, rekonstrukciót, mégpedig olyan növényanyaggal és úgy ütemezve, hogy a homogén állományok egységes hatása fennmaradjon, jóllehet a térhatás, a térélmény hosszabb időre drasztikusan megváltozhat.

3. tézis: A történeti kert egyes periódusainak, stációjának, tér- és formavilágának megismerése, a történeti ábrázolások, térképek, tervrajzok, írásos források összegyűjtése, elemzése és teljes körű dokumentálása kutatási feladat, ami a történeti kert tudományos dokumentációját adja. A kert adott állapota, térstruktúrája, karaktere, növényállománya, kerti építményei, mikro-domborzata teljes körű vizsgálata és értékelése képezi a kutatási dokumentációt, melyhez kertrégészeti, archeobotanikai vizsgálatok társulhatnak.

A történeti kert rekonstrukciója részletes tudományos és helyszíni vizsgálatokon alapszik. Az építészeti örökség dokumentálásához hasonlóan meg kell különböztetnünk a tudományos dokumentációt és a kutatási dokumentációt. A rekonstrukciós feladatok csak ezek alapján határozhatók meg.

4. tézis: A tudományos és kutatási dokumentáció alapján a történeti kert szellemisége, a genius loci, pontosabban a „genius horti” kell, hogy életre hívja a koherensen és hitelesen rekonstruálható tér- és formavilágot, összhangban a tervezett funkciókkal, a kert és az esetleg hozzá tartozó épület(ek) programjával. A tervezői feladat az, hogy a rekonstrukció összefogott, egységes és a leginkább hiteles legyen, illetve hogy a rekonstrukcióval létrehozott térkompozíció harmonikusan kapcsolódjon az építészeti együtteshez és/vagy a tájhoz, s nem utolsó sorban a térkompozíciót jelentő, értékesnek, karakteresnek tekintett növényállomány hosszú távon tudjon megmaradni.

Történeti kertjeink több száz éves fennállásuk során a spontán fejlődésen és pusztuláson, degradáción túl a használati igények és a fenntartói, tulajdonosi elképzelések és lehetőségek szerint több alkalommal is alapvetően újulhattak meg, új funkciókkal, új térszerkezettel, új formavilággal és növényállománnyal. A kerttörténeti periódusok nyomait a tudományos és kutatási dokumentációkban kell rögzíteni, értékelve az egyes kert-korszakok jelentőségét. A rekonstrukció koncepcionális kidolgozása során a hitelesség nem lehet mindent eldöntő kérdés, még akkor sem, ha egyébként a kert periódusok jól dokumentáltak. A élőhelyi, táji adottságok változása, a birtokszerkezet módosulása, a birtoktest gyakori széttagolódása szintén olyan szempont, amit a rekonstrukciós elvek kidolgozásakor tekintetbe kell venni.

5. tézis A rekonstrukciónak ki kell terjednie a kert minden alkotóelemére, az épített kerti architektúra elemekre és a növényállományra, illetve a domborzatra és víz-architektúra elemekre. Részleges beavatkozás csak területi, ill. időbeli ütemezés értelemben fogadható el.

A kerti kompozíciós elemeket az élő, növényi téralkotók és a holt, mesterséges anyagokból épített térelemek jelentik, melyek anyagi minőségüktől függően más és más módon alakulnak az idők során. A tudományos és kutatási dokumentáció készítése során az épített kerti architektúra elemek és a növénykompozíciók általában könnyebben dokumentálhatók, a domborzati, térfelszíni viszonyok, a természetes feltöltődés mértéke, vagy a talajvízrendszer helyi, ill. térségi módosulása kertrégészeti, talajmechanikai vizsgálatokkal állapítható meg. A kert, a történeti kert mesterségesen létrehozott élőhelynek és életközösségnek, azaz mesterséges ökoszisztémának tekinthető, amely az évek során szerves egységben nőtt, fejlődött.

6. tézis: A történeti kert részben vagy egészben mesterségesen létrehozott, „épített” élőhely és életközösség, sajátos ökoszisztéma, amelynek funkcionális működtetése és a térszerkezet megtartása folyamatos fenntartást, kezelést igényel. A felújítási tervben figyelembe kell venni a kezelés lehetőségeit, végeredményben a fenntarthatóság szempontját is. Tájképi kert esetében a hazai klimatikus adottságok miatt a leginkább költségigényes feladat a gyeplépcső öntözése, amihez helyi fűrt kutakra telepített hálózatot csak talajvízszint-megfigyelő kúttal együtt szabad kiépíteni. A kert fenntartható gondozása csak a természeti folyamatokkal együttműködve képzelhető el, pl. csapadékvíz-megtartás, szervesanyag visszaforgatás, stb.

A 18. század elejétől kezdve egyre inkább teret nyerő angol tájképi kert mozgalom a barokk kertek átépítését, átalakítását hozta magával először szerte Angliában, majd a kontinensen is. A filozófiai, szellemi megújuláson, a társadalmi rendszer átalakulásán, a művészet újjászületésén túl a kertművészet új irányát racionális gazdaságossági megfontolások is erősítették. A barokk kertek fenntartása rendkívül sok élőmunkát igényelt, és nagy költségeket emésztett fel. A kert, mint építészeti alkotás azonban mindig fenntartás igényes, még a tájképi, sőt az ökológikus kert is. A fenntarthatósági és ökológiai tervezési elvek a rekonstrukciós tervezésbe is célszerűen beépíthetők.

7. tézis: A történeti kert rekonstrukciójánál a tényleges és a potenciális, illetve tervezett funkciókra fokozott figyelemmel kell lenni. Nincs, és nem lehet funkció nélküli felújításban gondolkodni, mert az építészeti, a tájépítészeti alapvető feladata a társadalmi, emberi funkciókra alakított, megnyitott, feltárt terek, térrendszerek létrehozása. Különösen a közcéltra szánt, közhasználatra feltárt történeti kerteknél a rekonstrukciós tervezés szerves része kell legyen a funkcionális program.

A ma történeti kertként védett, vagy akként rangsorolt kertművészeti alkotások rendre különféle meghatározott funkciókra, feladatokra jöttek létre. A használat módja koronként, időben is változott, s egy-egy kertművészeti alkotás, a stílus változásával párhuzamosan megújult formában, vagy megőrizve eredeti térszerkezetét és karakterét, új és új funkciókat fogadott be. A királyi, főúri kertekből, vadasparkokból városi parkká előlépett városi zöld szigetek ma is napról napra emberek ezreinek kínálják a természetélményt, a szabad levegőn való pihenés, sport és játék. Ha a Firenzei Karta 21.§ szerint gondolkodunk („a fenntartási és konzerválási munkáknak, a hitelesség visszaállítására szolgáló rövid beavatkozásoknak elsőbbséget kell élvezniük a használati szolgáltatásokkal szemben”), akkor igen csekély lehetőség van a történeti kertek rekonstrukciójánál a mindennapok használati igényeinek teret adni. A funkció nélküli rekonstrukció azonban nem gazdaságos, és eltagadja az építészeti alkotás lényegét.

8. tézis: Az örökségvédelem tekintetében a Firenzei Karta megállapítása, a fenntartási, konzerválási munkák és a hiteles visszaállítás szempontjainak az elsődlegessége elsősorban ott és akkor fontos, ahol rendelkezésre állnak a történeti kert vagy táj egészére vonatkozóan azok a történeti dokumentumok vagy régészeti feltárások, amelyek hiteles rekonstrukciót tesznek lehetővé. Az eredeti tervezési szándék visszaállítása vagy megidézése örökségvédelmi rekonstrukciós cél lehet ebben az esetben. A hiteles történeti adatok hiányában rekonstruktív, vagy rehabilitációs, ill. revitalizációs jellegű megújításra van inkább lehetőség, amiben a funkcionális fejlesztési célokat szabadabban lehet és kell kezelni, míg a történeti érték múltja, az idők során végbement változások maradandó értékei is bemutathatók.

A kertépítészeti alkotások legfőbb „eszközét” jelentő növényalkalmazás, a térépítészeti, téralakítási és dekorációs szándékkal, de egyben az ökológiai adottságokat és igényeket is figyelembe vevő növényállomány-tervezés a Tér – Idő dimenzió egyik legizgalmasabb és legnehezebb kérdése. Idős vagy beállt növényállományok olyan ökológiai, természeti értéket képviselhetnek, ami kizárhatja egy erőteljesebb beavatkozást igénylő rekonstrukció lehetőségét.

9. tézis: A növényhasználat, s elsősorban a fák, a fás növények alkalmazása terén a tér-idő dimenzióknak kulcs-szerepe van. A dinamikusan változó tér, mind térarányaiban, mind szerkezetében állandó feladatot ad a fenntartás-kezelés, a megújító fenntartás és a rekonstrukció számára.

Történeti kertjeinkben, védett természeti értékeink között számos idős, több száz éves fa, valóságos famatuzsálem van, amelyek óvó gondoskodás mellett még jó darabig gyönyörködtethetnek és mutathatják az idő múlását. Szoliter fák vagy facsoportok esetében az egyedi pótlás általában nem egyszerre történik, így a kertben a koronaszint egykori tervezett karaktere megőrizhető, a térhatárok, növényi térfalak többé-kevésbé jól lehatároltak maradnak a megújítás után is.

10. tézis: Az élőhelyi adottságok változása, új, invázív kártevők vagy behurcolt betegségek, kórokozók megjelenése kizárhatja az eredeti növényállomány újratelepítését vagy részleges megújítását. Ilyenkor analógiák alapján lehet helyettesítő növényt keresni.

Történeti kertek rekonstrukciója során az évszázadok alatt módosult élőhely helyi vagy akár regionális szinten olyan kötöttséget jelent, ami a tudományos dokumentációra támaszkodó rekonstrukciót megnehezítheti. Különösen nehéz hiteles rekonstrukcióban gondolkodni városi környezetben, ahol akár csak az utóbbi pár évtizedben történt olyan drasztikus környezetminőség változás, illetve romlás, ami az eredeti taxonok alkalmazását ellehetetleníti.

11. tézis: A funkció változása és azzal kapcsolatos új szempontok, mint például a biztonság kérdése a cserjeszint drasztikus visszaszorulását eredményezte a közparkokban, nagyobb forgalmú közhasználatú zöldfelületeken. Ennek kettős hatása van: egyrészt csökken, romlik a térhatárolás, hiányzik a látóhatár növényi térfalakkal való zárása, a gyepek és lombkoronaszint között teljes megnyitás érvényesül. Másrészt csökkent a vegetáció színteltség, s ezzel a kondicionáló hatás is.

A közhasználatra feltárt történeti kertekben új tervezési szempontok jelentek meg, mint például a biztonság, az átláthatóság kérdése vagy az akadálymentes közlekedés biztosítása. A korszerű tervezési követelmények a történeti kert anyaghasználatától, térstruktúrájától idegen megoldásokat eredményezhetnek, mind növényalkalmazásban, mind az épített kerti architektúra elemeknél. A rekonstrukciós tervezés során a hitelesség és a napi rekreációs forgalom és igények közötti összhang megtalálására kell törekedni.

12. tézis: A hazai történeti vagy kertművészeti, tájépítészeti értékű, jelentőségű kertek, parkok, más zöldfelületek, mintegy 150 történeti kertként számon tartott alkotás, kis részben a 18. századból, döntő része a 19. századból, ill. a 20. század elejéről származik. Növényzetük idős koruk és változatosságuk miatt is jelentős értéket képvisel.

A DISSZERTÁCIÓ GYAKORLATI HASZNOSÍTHATÓSÁGA

Az örökségvédelem általános feladata, célja az elődöktől örökölt jeles alkotások minél hitelesebb megőrzése, továbbélésének biztosítása. A kertépítészeti értékek védelme, kezelése és megújítása terén az ICOMOS 1981. évi Firenzei Közgyűlése alkalmából elfogadott Karta jelentette az első elvi alapozást, amely a történeti kertek védelmének egyedi elveit a kertből, mint építészeti és növényi alkotásból vezette le. "A történeti kert ... műemléknek tekintendő; ...olyan építészeti alkotás, amelynek anyaga növényi, tehát élő, s mint ilyen: pusztuló és megújítható".

Ebből azonban hiányzik egy fontos gondolat: ami élő, az változó is, fejlődő is, nem csak pusztuló. Vagyis a kert olyan építészeti alkotás, amelynek anyaga növényi, tehát élő, s mint ilyen: *fejlődő, változó*, „pusztuló és megújítható”. A tervszerű fenntartás, kezelés feladata épp ennek az időbeli fejlődésnek, változásnak a kezelése kell legyen, a kert szellemiségéhez, a kívánatos térszerkezethez és a használati igényekhez igazodó módon. A dolgozatban megfogalmazott elméleti alapok továbblépést jelenthetnek a hazai kertépítészeti örökség nagyon is időszerű védelme, megtartása, használata és újrahasznosítása során.

A tájépítész és tájépítész-mérnök képzésben nagy hangsúlyt fektetünk a hazai kertörökséggel kapcsolatos teendőkre, feladatokra való felkészítésre, a tér-idő dimenzióban való gondolkodásra. A disszertációban megfogalmazott tézisek egy rendkívül összetett kutatási-tervezési szempontrendszer megalapozását jelentik. S épp a téma komplexitása miatt van jelentősége a konkrét kutatásokra és tervezői munkákra, mintegy esettanulmányokra épített tézissorozatnak. Az alátámasztó munkák egyértelműen jelzik: nincs általános, mindenre érvényes tervezési elvrendszer, s főként nem olyan térkompozícióknál, ahol a téri anyag él, fejlődik, a tér maga is folyamatosan változik.

FELHASZNÁLT PUBLIKÁCIÓK, FORRÁSMUNKÁK

Galavics Géza (szerk) 2000: Történeti kertek – Kertművészet és műemlékvédelem. MTA

A Gödöllői Királyi Kastély Felső-kertjének rekonstrukciós kertépítészeti terve. (BCE Kert- és Szabadtértervezési Tanszék. Tervezők: Jámbor Imre, Szilágyi Kinga, Fekete Albert, Sárospataki Máté, Szabó Teodóra, Varga Eszter. Budapest 2008. május)

Mezős Tamás, 2001. Rekonstrukció és/vagy hitelesség. In: Építészet és műemlékvédelem a XX. században.. Szeged, Magyarország, 2001.09.12-2001.09.16. Szeged: pp. 89-104.

Pejchal, M. 2011: Plant components and authenticity of landscape architecture monuments. ACTA UNIVERSITATIS AGRICULTURAE ET SILVICULTURAE MENDELIANAE BRUNENSIS. Volume LIX 48 Number 6, 2011.

Sisa József 2007: Städtische Parkanlagen in Ungarn 1867-1918. In: Hajós G (szerk.) Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765-1918.. 230 p. Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2007. pp. 121-164.

Szilágyi Kinga 2001: Conservation plan for the Eszterháza castle and landscape. Research paper, English Heritage-OMvH-BME, 2000-2001.

Szilágyi K. 2001: Az értékvédelmi metodika újragondolásának szükségessége - Egy angliai műemlékvédelmi tanulmányút tapasztalatai az Esterházy műegyüttes példáján. Tájépítészet, 3-sz.

Szilágyi K. 2008: A Gödöllői Királyi Kastély romantikus kertjének rekonstrukciója. 4D: Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat. 2008. no.10. pp.4-15.

Szilágyi Kinga, Gerzson László, 2012: A történeti fasormegújítások műemlékvédelmi és városképi kérdései. 4D: Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat 2012 (Különszám), 261-286. (Társszerzővel)

Szilágyi, K. 2014: Ethical and Aesthetic Aspects in the Renewal of Historic Allées. Historic Environment : Policy and Practice. 5:(1) pp. 3-16.

Toorn, Martin van den, 2014: A közparkok jövője Európában; A tájépítészet szerepe a tervezésben és kutatásban. 2. Közparkok Európában; használat, működőképesség és tervezés. 4D Tájépítészeti és Kertművészeti folyóirat, 2014. 9.évf. 34.sz. 2-30.